

УДК 376-053.5

В.І. Бондар

ПРОБЛЕМА НЕУСПІШНОСТІ У НАВЧАННІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті описані причини неспішності у навчанні молодших школярів, і використання можливих психолого-педагогічних засобів її запобігання, обґрунтовується потреба розробки нових шляхів, методів та засобів навчання для дітей. Розкривається значення комплексного реформування всіх підсистем спеціальної освіти, та створення спеціальних умов навчання для подолання, корекції і компенсації порушень фізичного і розумового розвитку.

Ключові слова: причини неспішності, невстигаючі учні, спеціальні умови навчання, мережа спеціальних закладів.

В статье описаны причины неуспеваемости в обучении младших школьников и использование возможных психолого-педагогических средств её избежания, обгрунтовывается потребность разработки новых путей, методов и средств обучения для детей. Раскрывается значение комплексного реформирования всех подсистем специального образования и создание специальных условий обучения для избежания, коррекции и компенсации нарушений физического и интеллектуального развития.

Ключевые слова: причины неуспеваемости, отстающие учащиеся, специальные условия обучения, сеть специальных учреждений.

В основных направлениях діяльності Академії педагогічних наук України визначено одне з пріоритетних завдань наукових досліджень: вивчення визначальних умов і основних закономірностей формування особистості, вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей, їхніх нахилів та інтересів; виявлення причин неспішності частини учнів і можливих психолого-педагогічних засобів її запобігання. Розв'язуючи складне та відповідальне завдання щодо формування дитячої особистості, розвитку духовних, моральних цінностей і фізичних якостей у процесі виховання і навчання учнів, загальноосвітня початкова школа і вчителі часто стикаються з дітьми, навчання яких ускладнюється значними труднощами, зумовленими тими чи іншими порушеннями розвитку.

Причини неспішності у навчанні молодших школярів найрізноманітніші. Часто неспішність у перший рік навчання безпосередньо зумовлена самим педагогічним процесом: переобтяженістю змісту навчання, завищеним рівнем вимог, які містяться у програмах, перенаповненістю класу учнями, що не дає змогу раціонально здійснювати індивідуальний і диференційований підходи у навчанні. Усе це призводить до такого перевантаження, з яким без відповідної допомоги вчителя учень не може впоратись, оскільки для цього, крім здібностей, від нього вимагається велика посидючість і працездатність. У педагогічній практиці спостерігаються випадки, коли вчитель уже на початку навчального року виокремлює здібних і малоздібних учнів і робить на цій підставі висновок про можливість подальшого розвитку тієї чи іншої групи дітей. Необґрунтований погляд учителя щодо поділу дітей за принципом «здібні - нездібні до навчання» завдає великої шкоди в побудові навчального процесу.

Неуспішність у навчанні може також виникати внаслідок недорозвинення зорових, слухових аналізаторів, мовлення, моторики, зниження розумової працездатності у дітей, у яких відсутні важкі локальні порушення. Водночас, незважаючи на це, в учнів виникають значні проблеми у навчанні, і вони потрапляють до категорії стійко невстигаючих. Ці порушення мають легкий характер і не помічаються вчителем. Подолати їх наслідки можна, перевіривши слух, зір, психоневрологічну сферу, звернувшись за допомогою до лікаря-спеціаліста чи педагога-логопеда.

У педагогічній практиці трапляються й такі випадки, коли неуспішність у перший рік навчання спричинена несформованістю в дитини мотивації до шкільного навчання. Без цілеспрямованої допомоги та підтримки вчителя така дитина проявляє пасивність, не долучається до фронтальної роботи у класі, а надає перевагу ігровій діяльності. У цих випадках учитель має зосередити свою увагу на вихованні потреби та інтересу до навчальної діяльності: зацікавити процесом чи результатом роботи, стежити за тим, щоб дитина не була бездіяльною на уроці, а навпаки, - виконувала доступні їй завдання, щоб вона знайшла своє місце у колективі, а навчальна діяльність посіла відповідне місце у її житті. Непересічне значення має створення належного контакту та ситуації співпраці вчителя з дитиною. Без цієї роботи у дитини обмежується спілкування з ровесниками і вчителем, що позначається на темпах розумового розвитку і з віком посилює її відмінність від ровесників.

Надзвичайно важливо уже в початковий період перебування дитини у школі сформувати розумову

діяльність і взаємостосунки в системах “учень-учень”, “учень-вчитель”, “учень-клас” таким чином, щоб внаслідок їх здійснення формувалася повноцінна дитяча особистість, впевнена у собі, у своїх потенційних можливостях. Учителеві необхідно знайти правильний підхід до дитини, враховуючи особливості її розвитку, добирати завдання меншої складності, давати додаткові пояснення, створювати такий режим навчальної діяльності, який би забезпечував оптимальні умови для залучення її до загальної роботи класу.

Серед невстигаючих учнів початкової школи є й такі, у яких труднощі у навчанні зумовлені тимчасовою затримкою психічного розвитку чи порушеннями темпу розвитку, що проявляється у вигляді психофізичного чи лише психічного інфантилізму. На період початкового шкільного навчання у дітей цієї групи поведінка, інтереси, мотиви, темп діяльності сформовані на рівні дошкільного віку. Внаслідок зазначених особливостей інфантильні діти не впорюються із завданнями, які передбачають складні види довільної діяльності в умовах шкільного навчання. Вони потребують індивідуального підходу, допомоги вчителя та родини з перших днів перебування у школі, що сприятиме подоланню чи запобіганню інфантилізму.

Отже, вчитель початкової школи має своєчасно, як тільки починають з'являтися труднощі у навчанні, вивчити їх причини, розробити і використати у процесі навчання психолого-педагогічні засоби допомоги, спрямовані на подолання цих труднощів. На жаль, нерідко буває так, що педагог обмежується лише доріканням дитині за невдачі у навчанні, зверненням до батьків «вплинути» на дитину, створенням у колективі учнів атмосфери нетерпимості до “недбайливого” учня. Це не тільки негативно позначається на успішності, а й впливає на формування певних рис характеру і поведінки. Від учителя початкової школи вимагається неформальне ставлення до процесу навчання учнів з низькою успішністю, а високий рівень педагогічної майстерності, знання психологічних особливостей розвитку дитини. Учитель має поєднувати розумну вимогливість, уміння виявляти ті позитивні якості, які є в кожного, навіть найвідсталішого учня, спиратися на збережені можливості, долати недоліки поведінки.

Вивчення дітей з проблемами у навчанні, розробка шляхів, методів і засобів їхнього навчання, запобігання неуспішності тісно пов'язані з проблемами загальної педагогіки і психології, з розв'язанням загальних завдань сучасної школи, з охопленням навчанням усіх дітей. Виявлення у ранньому віці легких порушень розвитку, у поєднанні з лікувально-профілактичними заходами, сприяє подоланню причин шкільних невдач дитини. У роботі з такими дітьми увага вчителя має зосереджуватися на розвиткові мотивів навчальної діяльності, умінь організувати свою поведінку і доводити розпочату роботу до кінця, на розвитку розумової працездатності, стимулюванні потреби та інтересу до навчальної діяльності. Крім того, з учнями потрібно організовувати додаткові заняття, які допоможуть їм опанувати програмовий матеріал. В окремих випадках доцільно рекомендувати батькам направити таку дитину до лікувального закладу чи у школу санаторного типу.

Серед дітей молодшого шкільного віку є й такі, у яких відхилення від нормального фізичного чи розумового розвитку зумовлені вродженими чи набутими дефектами. Залежно від причин, виду та структури порушення, ці діти поділяються на такі категорії: з вадами слуху (глухі та слабочуючі), зору (сліпі та слабозорі), з розумовою відсталістю, з мовленнєвими вадами, з порушеннями опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку, зі складною та тяжкою структурою порушень. Навчання і виховання дітей з особливостями фізичного та інтелектуального розвитку здійснюється у спеціальних навчально-виховних закладах за спеціальними, для кожного типу школи, навчальними планами, програмами та підручниками.

В Україні для таких дітей створено розгалужену диференційовану мережу спеціальних закладів, у яких вони здобувають початкову, неповну середню, а деякі категорії учнів - повну середню освіту. Навчання і виховання цих дітей здійснюється у спеціально організованих умовах, за яких, під впливом навчально-виховного процесу і лікувальних заходів у них відбуваються подолання, корекція і компенсація порушень фізичного і розумового розвитку. До спеціальних умов навчання належать спеціальні програми, індивідуальні технічні навчальні засоби, підручники, навчальні посібники, а також педагогічні, медичні, соціальні та інші послуги, без яких неможливе або утруднене засвоєння загальноосвітніх і професійних навчальних програм особами з обмеженими психофізичними можливостями.

Отже, створення спеціальних умов навчання передбачає певну своєрідність змісту, зміну темпу і термінів, перебудову методів навчання і виховання відповідно до структури основної вади, іншу специфічну організацію трудової підготовки, позакласних і позашкільних видів навчально-виховної, а також лікувально-профілактичної роботи.

Представлена на рис. 1 структура спеціальних навчальних закладів створює умови для реалізації права на освіту всіх дітей, на вибір типу і виду навчального закладу, змісту навчання, у т.ч. й навчання за індивідуальними програмами.

Рис.1

Одним із пріоритетних завдань науково-пошукової діяльності Інституту спеціальної педагогіки АПН України є розробка змісту початкової освіти дітей з особливостями фізичного та інтелектуального розвитку. Ця проблема досліджується у кількох напрямках: по-перше, раннє виявлення та діагностика ступеня чи глибини порушення розвитку та якісних особливостей порушеного розвитку при побудові процесу навчання; по-друге, урахування віку дітей і часу виникнення та глибини порушень; по-третє, визначення ролі навчання у процесі формування психіки. Зміст освіти у спеціальних навчальних закладах має спрямовуватися не лише на подолання окремих, конкретних недоліків розвитку (мовлення, зору, слуху, інтелекту, емоційно-вольової, рухової сфери тощо), а й на загальний розвиток дитини: сенсорний, емоційний, розумовий, мотиваційний, морально-етичний. Враховуючи це, у формуванні тематики наукових досліджень підрозділи Інституту визначають два напрями: теоретичний і прикладний.

Завданням теоретичних досліджень є виявлення природи і структури порушеного розвитку та, у зв'язку з цим, вивчення індивідуальних особливостей, загальних і специфічних закономірностей психічного розвитку різних нозологій захворювання і, на цій основі, розроблення принципів організації змісту, методів, форм навчання і виховання. Без вивчення та урахування особливостей і специфічних закономірностей фізичного та інтелектуального розвитку кожної нозології захворювання, повноцінний розвиток дітей неможливий, а з віком вони дедалі більше відрізняються від нормальних ровесників.

Результати теоретичних досліджень останніх років було висвітлено у фундаментальних працях: В.І.Бондаря "Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці" - К.: Наш час, 2005; Т.В.Сак "Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції" - К.: 2005; В.В.Засенка "Соціально-трудова адаптація випускників шкіл-інтернатів для глухих та слабослухачів" - К.: 2002; Е.Ф.Соботович "Речевое нарушение у детей и пути его коррекции" - М.: 2004; О.П.Хохліної "Корекційна спрямованість трудового навчання у допоміжній школі" - К.: 2006; у навчальних посібниках: В.І.Бондаря, В.В.Золотоверх "Історія олігофренопедагогіки" - К.: 2007; В.В.Тарасун "Логодидактика" - К.: 2004; Є.Ф.Соботович, В.В.Тищенко "Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту" - К.: 2004; В.В.Золотоверх "Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки" - К.: 2004 та ін.

Здобуті у фундаментальних дослідженнях результати, висновки та узагальнення було покладено в основу розроблених науковцями концепцій, комплексного реформування всіх підсистем спеціальної освіти (включаючи структуру закладів, терміни навчання, рівні освіченості учнів). Особливо значущими вони стали для розробки диференційованих методик діагностики порушень у ранньому віці та обґрунтування принципів розвитку спеціальної освіти в найближчій перспективі. Серед них такі, як:

- випереджувальний характер розвитку освіти;
- формування нового ставлення суспільства до потреб особистості;
- перехід до державно-громадської системи управління освітою;
- неперервність освіти протягом життя;

- єдність зусиль усіх соціальних інститутів виховання дитини школи, сім'ї, недержавних громадських організацій - у створенні сприятливих умов для рівного доступу до освіти, вибору форми навчання, професійної підготовки та зайнятості після закінчення школи.

Важливим результатом фундаментальних досліджень стала розробка концепції "Державний стандарт спеціальної освіти" та, власне, самого "Державного стандарту початкової освіти дітей, які потребують корекції фізичного чи розумового розвитку", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2004 р. (№ 848).

Державний стандарт забезпечує:

- рівний доступ до якісної освіти дітей усіх нозологій захворювання, включаючи й дітей зі складними і важкими порушеннями;
- наступність між дошкільною і початковою освітою;
- особистісно орієнтований навчально-виховний процес;
- умови для запровадження інтегрованого та інклюзивного навчання.

Об'єктами стандартизації стали:

- зміст освіти та система його формування;
- базовий навчальний план, яким визначено б освітніх галузей і блок корекційних занять для кожного типу шкіл;
- вимоги до складання типових навчальних планів;
- державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки з урахуванням особливостей психофізичного розвитку кожної категорії учнів;
- напрями корекційно-розвивальної роботи.

У розробленій Концепції "Державний стандарт спеціальної освіти" обґрунтовано 4 рівні оволодіння змісту освіти, модель якої представлено на рис. 2.

Виділення рівнів змісту освіти дітей різних нозологій захворювання було принципово важливим, оскільки конструювання змісту навчання здійснювалося диференційовано, з урахуванням причин основного порушення психофізичного розвитку, його природи, структури, ступеня і глибини вади.

Це враховувалося в обґрунтуванні структури закладів різного типу, визначенні термінів навчання учнів, наповненості предметного змісту, а також у розробці методичної системи, в тому числі й педагогічних технологій корекційного навчання.

Наказом МОН від 2 листопада 2004 р. (№ 842) було визначено: склад робочих груп з розробки навчальних програм, терміни закінчення цієї роботи і відповідальні за кожен тип спеціальних шкіл. На виконання цього наказу було розроблено єдиний для всіх підрозділів Інституту напрям науково-дослідної роботи: "Науково-методичне забезпечення початкової загальної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку на основі Державного стандарту" та визначено, згідно з постановою Кабінету Міністрів України, терміни його завершення - 2005-2008 рр.

Розділ 2 Загальна модель спеціальної освіти

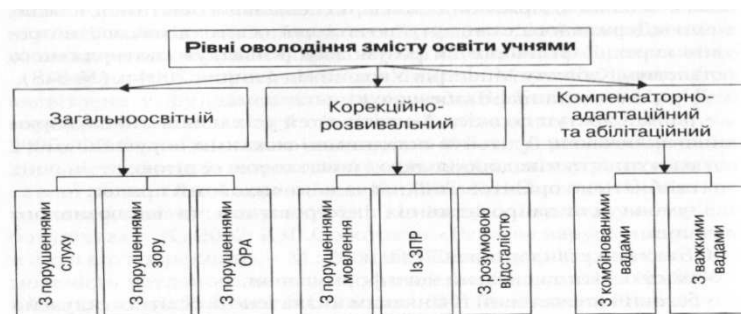

Рис. 2.

Прикладний характер наукової роботи підрозділів Інституту передбачав розробку диференційованого змісту освіти дітей залежно від їх типології. При цьому враховувалося, що більшість дітей з порушеннями психофізичного розвитку здатна отримати освіту в обсязі загальної середньої школи, інші - на рівні основної чи початкової школи. Тому конструювання змісту освіти у підготовчому, 1-4 класах мало певну специфіку.

Вона полягала в тому, що зміст освіти для дітей із сенсорними порушеннями будувався на основі програмових вимог початкової загальноосвітньої школи, для інших категорій дітей (переважно з інтелектуальними вадами) розроблялися спеціальні корекційні програми. Навчання ж дітей зі складними та важкими вадами потребувало адаптації корекційних програм для відповідного типу навчального закладу до пізнавальних можливостей таких учнів.

При цьому, у процесі структурування змісту освіти бралися до уваги кілька аспектів: по-перше,

урахування ступеня чи глибини дефекту і якісних особливостей порушеного розвитку дитини; по-друге, урахування віку дітей і часу виникнення фізичного чи розумового порушення; по-третє, визначення ролі навчання і можливого рівня засвоєння дитиною програмового матеріалу у процесі формування психіки.

Автори програм дотримувалися принципово важливого положення про те, що психофізичному розвитку дитини сприяє раціональне співвідношення між її можливостями і рівнем складності навчального матеріалу. Якщо у процесі навчання нормальної дитини загальний розвиток досягається достатньо високим рівнем складності, то у навчанні дітей з психофізичними порушеннями навчальний матеріал має забезпечувати достатньо інтенсивну розумову діяльність.

У 2005 р. Інститут завершив розробку навчальних програм з усіх предметів навчального плану для підготовчого, 1-4 класів для всіх типів спеціальних шкіл, що й забезпечило поетапний перехід у 2006-2007 р. на оновлений зміст освіти.

Характерна особливість розроблених навчальних програм полягає в тому, що, окрім традиційних розділів, - пояснювальна записка, опис змісту навчання з того чи іншого предмета за розділами чи темами, кількість годин, відведених на їх вивчення, вимог до знань, умінь і навичок учнів на кінець навчального року -вперше у структуру введено додаткові компоненти. Зокрема, це навчальні досягнення учнів не на кінець навчального року, а з кожного розділу того чи іншого предмета (знання, вміння і навички, обов'язкові для засвоєння) і критерії їх оцінювання. Вони позначаються словами: "сприймає на слух", "розуміє зміст", "відповідає на запитання", "переказує прочитане", "орієнтується в найближчому середовищі", "застосовує набуті навички" тощо.

Останній компонент навчальних програм має назву "Спрямованість корекційно-розвивальної роботи та очікувані результати". У ньому подано матеріали щодо корекційно-розвивальної роботи вчителя з учнями, конкретизовано, які психічні, фізичні порушення та особистісні якості учня можуть коригуватися у процесі вивчення кожного розділу чи теми програми. Наприклад, розвиток довільної уваги, мисленнєвих операцій, зорового, слухового, просторового сприймання, культури розумової праці, поведінки, духовності, пізнавального інтересу, мотивації навчання тощо. Звичайно, наведений перелік напрямів корекційної роботи є дещо умовним. Він може конкретизуватися вчителем залежно від індивідуальних особливостей кожної дитини і реалізовуватися засобами створення охоронного режиму (для одних дітей), активнішими стимулювальними педагогічними заходами (для інших учнів), варіюванням ступеня навчальних навантажень, їх обсягу, складності, темпу навчання тощо.

Розділ 2 Порівняльна структура навчальних програм

До 2004 р.			Після 2004 р.		
Пояснювальна записка			Пояснювальна записка		
Виділення речень з усного мовлення. Поділ речення на слова, слів на склади та звуки. Сполучення звуків у склади та слова. Практичне знайомство з голосними і приголосними звуками...	Подаються тільки на кінець року: Розвиток навичок читання і мовлення. Плавне, свідоме, правильне читання цілими словами...	Не визначена.	Виділення речень з усного мовлення, з окремих слів. Поділ слів на склади. Виділення зі складів та слів окремих звуків. Сполучення звуків у склади та слова...	Вивчає на слух і пояснює звуки, розрізняє звуки, виділяє з усного мовлення окремі речення, слова, длить слова на склади, визначає їх послідовність у словах. Виділяє із слова потрібний звук...	Розрізнення на слух різних звуків. Розвиток довільної пам'яті, формування правильної звуковимови. Стимулювання дітей до використання нових речень. Вербалізація зорового і дотикового досвіду. Формування пізнавальних інтересів та мотивація учіння...

Рис. 3.

Для розвитку дитини у процесі спеціального навчання важливим є не лише раннє педагогічне втручання, а й таке педагогічне сприяння, яке зумовлює всебічний розвиток усіх психічних процесів і поведінки. Важливо також, щоб зміст навчальних предметів спрямовувався на формування діяльності дитини і її взаємодію з оточенням у такий спосіб, щоб внаслідок цього формувалася повноцінна особистість.

На рис. 3 подається порівняльна структура раніше діючих та нових програм з української мови для сліпих дітей.

Такий підхід до структурування навчальних програм був позитивно оцінений практиками.

Нова структура навчальних програм є безцінною для планомірного і цілеспрямованого використання предметного змісту в корекційно-компенсаторній роботі, завдяки чому усувається стихійність і спонтанність у роботі вчителя у визначенні корекційних засобів педагогічного впливу на розумовий, фізичний і духовний розвиток дитини, формування її особистості.

Одержані у теоретичних дослідженнях матеріали про закономірності та особливості психічного розвитку розумово відсталих учнів знайшли висвітлення в опублікованих у 2006 р.

наукових працях. Зокрема: в 1 монографії (11 др.арк.); у 5 навчально-методичних посібниках (48,8 др.арк.); у 8 збірниках наукових праць (99,2 др.арк.); 153 статтях (89,8 др.арк.); у 15 матеріалах конференцій (9,4 др.арк.) у тому числі 5 міжнародних (2,4 др.арк.) та реалізовані у 3 підручниках для учнів (28,6 др.арк.) і 51 навчальній програмі (76 др.арк.). Загальний обсяг публікацій за 2006 р. становить 364,2 др.арк.

Відповідно до тематичного плану досліджень роботи Інституту на 2007-2008 рр. передбачається завершення роботи щодо підготовки шкільних підручників, навчальних програм за новою структурою з предметів корекційного блоку: соціально-побутове орієнтування, орієнтування у просторі, розвиток мовлення і слухового сприймання, ритміка, лікувальна фізкультура та ін. Ведеться розробка навчальних програм для дітей з комбінованими та важкими вадами (на замовлення Міністерства соціальної політики та праці).

Таким чином, до кінця 2008 р. передбачається підготувати і впровадити весь комплекс психолого-педагогічного супроводу початкової школи: програми, підручники, посібники.

Водночас, варто зазначити, що діюча мережа загальноосвітніх навчальних закладів ще не повною мірою забезпечує належний рівень освіченості всіх категорій учнів системи спеціальної освіти, рівний доступ до навчання і вибір типу навчального закладу, їхню трудову підготовку та зайнятість після закінчення навчання у школі.

Не всі навчальні заклади (навчально-реабілітаційні центри, класи інтегрованого та інклюзивного навчання та ін.) у повному обсязі забезпечені програми та підручниками нового покоління. Трапляються випадки використання підручників десятирічної давності. Одна з причин полягає в тому, що фінансування потреб спеціальної освіти, як і на попередніх етапах, здійснюється за залишковим принципом, без урахування реальних потреб.

Недостатня забезпеченість спеціальних закладів програмами, підручниками і дидактичними матеріалами зумовлена також тим, що в Україні як і на попередніх етапах, відсутній банк даних про дітей з порушеннями, психофізичного розвитку, особливо раннього віку, та тих, хто навчається в навчально-реабілітаційних центрах. Наявність такого банку даних забезпечить достатнє тиражування навчальних програм та навчальних посібників для задоволення потреб усіх типів спеціальних навчальних закладів.

Ще не розроблені методики виявлення порушень у ранньому віці та комплексні програми медичної, психологічної та соціальної реабілітації вихованців дошкільних закладів і навчально-реабілітаційних центрів.

Гострою є проблема навчання нечуючих дітей жестової мови. І хоча цей предмет уже введено до навчального плану шкіл цього типу, дослідження потребують такі питання: Коли, як і в який спосіб розпочинати цю роботу? Як домогтися єдності навчання усного і жестового мовлення, забезпечити їх взаємодію у навчально-виховному процесі без шкоди для одного й другого виду мовлення? На часі й вирішення проблеми підготовки та перепідготовки вчителів жестової мови.

Неправомірно скорочено мережу вечірніх загальноосвітніх шкіл, що внаслідок певних соціальних обставин не сприяє одержанню загальної середньої освіти частиною підлітків із сенсорними порушеннями.

Бракує навчальної, в тому числі й художньої літератури, розробленої на основі шрифту Брайля.

In the article the described reasons of unsucces are in the studies of junior schoolboys, and the use of possible facilities of her prevention, the necessity of development of new ways, methods and facilities of studies is grounded for children. The value of complex reformation of all subsystems of the special education, and creation of the special terms of studies, opens up for overcoming, correction and indemnification of violations of physical and mental development.

Keywords: reasons of unsucces, advanced unpupil students, special terms of studies, network of the special establishments.

Отримано 18.09.2010 р.